

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Pedagógiai Kar

Neveléstudományi Doktori Iskola

BŰNÖS VAGY ÁRTATLAN?

—

**AZ EURÓPAI KÖZÉPKOR
FOGYATÉKOSSÁGTÖRTÉNETE**

HABILITÁCIÓS ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Berzsenyi Emese (Ph. D.)

2026

I. BEVEZETÉS, AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITÚZÉSEI

Ősidők óta foglalkoztatja az emberiséget a fogyatékoság, a betegség, a sérülékenység és mindenekelőtt a halál, illetve a halál utáni élet lehetőségének kérdése. Végigkísér fejlődéstörténetünkön, elkerülhetetlenül megjelenik a kultúratörténetben és vallások tanításaiban. A neveléstörténet fogyatékoságtörténeti altudományával foglalkozó vallástörténészként kísérletet teszek arra, hogy más nézőpontból, interdiszciplináris jelleggel mutassam be az európai középkor fogyatékoságtörténetét. Egyrésről azért, mert magyar nyelven még nem jelent meg kutatási anyag, tanulmány, monográfia e témában, másrésről, pedig folytatni kívántam a doktori értekezésemben megkezdett munkát. Céлом egy olyan átfogó kép megalkotása volt, amely nem a történelemkönyvek szemléletmódjával, hanem a fogyatékos emberek körülményeit, életterét, életét és lehetőségeit vizsgálva mutatja be Európa e hosszú évezredét. Átfogó képet szeretnék adni arra vonatkozóan, hogyan álltak hozzá és mit hittek, mit tartalmaztak a társadalmi tanítások a fogyatékoságról, a sérült személyekről. Hiszen a sérült személyek kirekesztésének vagy integrálásának történeti megvalósulását célzó kutatások választ adhatnak a kultúra mélyebb rétegeiben megbúvó félelmekre és a rejtetten – akár a modern időkig – tovább élő hiedelmekre.

II. ELŐZMÉNYEK ÉS TUDOMÁNYOS ALAPOK

Tanulmányaim kiterjednek a kultúra- és társadalomtörténetre, a katolikus hittudományra és az összehasonlító vallástörténetre. Eddigi kutatásaim jelentős részben vallástörténeti tárgyú témákat öleltek fel az ókor és a középkor vonatkozásában. Doktori értekezésemet 2017. július 4-én védtem meg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karának Neveléstudományi Doktori Iskoláján, a neveléstörténeti program keretében. *Prof. Dr. Németh András* neveléstörténész, az ELTE PPK Pedagógia-történeti Tanszékének tanszékvezetője és *Prof. Dr. Dr. Máté-Tóth András* a SZTE BTK Vallástudományi Tanszékének vezetője voltak témavezetőim¹. Kutatásomban a zsidóság, a kereszténység és az iszlám fogyatékoságtörténetét dolgoztam fel, pontos címe *A fogyatékos személyek nevelésének története interkulturális megközelítésben, az ábrahám-i vallások – a zsidóság, a kereszténység és az iszlám – szent könyveiben megfogalmazott tanítások tükrében* (Berzsenyi, 2017.) volt. Amely szinte átdolgozás nélkül 2020-ban *Kiválasztott vagy megbélyegzett? – Tanítások a fogyatékoságról: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyvei szerint* címmel monográfiaként jelent

¹ A titulusok és intézménynevek a doktori védés időpontjában érvényes megnevezéseket és állapotokat rögzítik.

meg. (Berzsenyi, 2020a.) Történeti íve időrendi áttekintést nyújtó példákkal mutatja be az őskor és az ókor fogyatékoságtörténetét, de a hangsúly a három ábrahámiai vallás fogyatékosáról és a fogyatékos személyekről szóló tanításainak kialakulásán és gyakorlatán van. Csak egy évvel disszertációm megvédése után sikerült megszerezniem a *Darla Y. Schumm* és *Michael Stoltzfus* szerkesztésében 2016-ban megjelent *Disability and World Religions: An Introduction* (Schumm és Stoltzfus, 2016) címmel megjelent kötetet, amely tudomásom szerint világirodalmi szinten is azon nagyon kevés művek közé tartozik, amely még e témával foglalkozik.

Folytatva ezt a munkát mélyedtem el az európai középkor fogyatékoságtörténeti kutatásában létrehozva egy olyan magyar nyelvű alpművet, amely ebből a szempontból teszi átláthatóbbá, érthetőbbé kultúránk alapjait. Reményeim szerint munkám a jövőben további interdiszciplináris kutatásokat indíthat el akár a magyar történelemre vonatkozóan is. Álljon itt mottóként *Scott M. Williams* találóan finom humorral megfogalmazott, ám szigorú igazságot tartalmazó felhívása: „Remélem, még sokan csatlakoznak majd ehhez a kutatói közösséghez, fogyatékos és átmenetileg nem fogyatékos személyek egyaránt.” (Williams, 2020. 18.)

III. KUTATÁSI MÓDSZEREIM, FORRÁSAIM ÉS AZ ÉRTEKEZÉS SZERKEZETÉNEK RÖVID ISMERTETÉSE

Az ember mint hiánylény

Fontos szem előtt tartani, hogy az ember születése – illetve fogantatása – pillanatától ki van téve a halál veszedelmének. *Arnold Gehlen* 1974-ben megjelent *Antropologische Forschung* című művében ezt írja: „Az ember testileg hiánylény, hiszen minden természetes környezetben életképtelen lenne. Ezért egy másik, mesterséges környezetet kényszerült kialakítani magának.” (Gehlen, 1974. 48.) Valóban sérülékeny hiánylény (Keil, 2009. 12.), ezért összetett tanulási folyamatok sorára van szüksége, valamint segédeszközökre, azaz számos külső segítségre szorul már a pusztán életben maradáshoz.

Gyakorlati hasznán túl a protéziseknek, mint az egyéni képességek kiterjesztésére szolgáló mesterséges eszközöknek az is fontos feladatuk, hogy az eltéréseket elfogadható mértékűvé alakítsák. (Wheatley, 2010. 24.) Az ember túlélése abban is rejlik, hogy létrehozott egy olyan világot, amelyben tökéletesen függő kultúrlénnyé válhatott. (Eco, 2007b. 207.) Ebben nyerhet teret többek között a nevelés, a vallás, a nyelv, a művészet és a műszaki fejlődés is, melyek biztosítják az emberi faj túlélésének és fejlődésének lehetőségét. Így az ember szervi hiányosságait a kultúra összetett és egymástól függő rendszerei hivatottak pótolni. (Kron, 2000.

243.; *Berzsenyi*, 2020a. 30.) A fogyatékoság többé nem kizáró tényező, hanem a társadalmi részvétel egyéni módja. Az, hogy a sérültség ellehetetleníti, tönkreteszi, megnehezíti, vagy csak eszközhasználatra kényszeríti az egyént, pusztán a történeti kor szokásaitól, törvényeitől, valamint technikai fejlettségétől és mindezek mellett az egyén lehetőségeitől függ. (*Wheatley*, 2010. 8.) Megállapítható tehát, hogy a homo sapiens sapiens archetipikusan protézisfüggő. (*Timpe*, 2020. 33.)

A kutatás módszertani összetettségének gyakorlati indoklása és ismertetése

Egy vallástörténeti súlyponttal összeállított, fogyatékoságtörténeti kutatás úgy illeszthető bele a neveléstudomány történeti diszciplínájába, hogy kiemeli, elemzi és fejlődési ívükön végig kíséri a fogyatékos személyekre, a sérültségre – a középkor viszonylatában mint gyűjtőfogalomra a szegényekre – és a fogyatékoság tényére vonatkozóan fellelhető, illetve a kutatás logikai ívén bevonható részleteket.

Ez a mű egy kvalitatív módszerrel végzett, tartalomelemző, összehasonlító és értékelő – a pedagógiai hermeneutika módszerét szem előtt tartó –, történeti metodológiát követő, hazai viszonylatban alapkutatás. (*Falus*, 2004b. 27-28.) Amely az emberi lét folyamatait és a függőségi viszony jellemzőit feltárva kapcsolódik a neveléstörténet kutatásainak fogyatékoságtörténeti irányához. Társadalomtudományi vonatkozásában az elnyomott, kirekesztett kisebbségi lét történeti folyamatát elemzi az ép és domináns többséghez képest, és próbálta ennek okait feltárni, elemezni, értelmezni. E téren jelentős és egyértelmű befolyásoltság mutatható ki a társadalmi tanítások irányelvei mentén, melynek megértéséhez – a középkor társadalom- és mentalitástörténetét tekintve – a római katolikus egyház teológiájához és a vallásfilozófiához kellett fordulnom.

A neveléstörténet fogyatékoságtörténeti kutatásai önmagukban – az érintett személyek nevelésének és oktatásának elemzése nélkül – pusztán az életvilág bemutatásával kielégítik a diszciplináris kapcsolódás szükséges mértékét, kapcsolódva úgy a családtörténeti, mint a kisebbségtörténeti kutatások témájához. *Heinz-Elmar Tenorth* 2001-ben a neveléstörténeti kutatások bővülésével kapcsolatban megállapította, hogy már nem csak a fejlődés normál útjai, hanem a kisebbségek vagy a fogyatékos személyek életvilága is fontos vizsgálati területté vált. (*Nóvik*, 2013. 9-10.) A fogyatékoság meghatározó kulturális szerepre tett szert, és társadalomformáló hatása megkerülhetetlen a középkorban. (*Szabolcs*, 2001. 42-44.)

Források bemutatása

Nemzetközi szakirodalmak tekintetében kutatásom már meglévő tudományos anyagokat feldolgozva, tartalomelemző, összehasonlító módon, interdiszciplináris szemlélettel szintetizált, és bizonyos értelemben más kontextusba helyett a neveléstörténész szemével. Az angol és német nyelvű szakirodalom számos műve dolgozta fel eltérő súlyponttal a középkor fogyatékoságtörténetét, ennél sokkal több tett említést róla és/vagy hosszabb rövidebb fejezeteiben elemezte azt.

Jelen munkám vezérfonalát az elmúlt két évtized német kutatási anyagai képezték, kiegészítve a vonatkozó angol és magyar nyelvű szakirodalmakkal. Az egyik legösszetettebb a brémai egyetem *Homo Debilis - Dis/ability in der Vormoderne*² című 2005-2017-ig tartó nemzetközi interdiszciplináris kutatási programja. Ennek keretében három nagy tanulmánykötet jelent meg 2009-ben, 2013-ban és 2017-ben, amelyek legnagyobb segítségemre voltak saját kutatásom összeállításában. Sok esetben inkább magam is visszanyúltam a szerzők által megnevezett forrásokhoz. Nagyon fontos volt még *Scott M. Williams* 2020-ban publikált szintén gyűjteményes tanulmánykötete *Disability in Medieval Christian Philosophy and Theology* címmel (*Williams*, 2020.) és *Edward Wheatley: Stumbling Blocks Before the Blind - Medieval Constructions of a Disability* (*Wheatley*, 2010.) című monográfiája. Valamint *Henri-Jacques Stiker: A Disability History* (*Stiker*, 1999.) című alapműve, és a francia „*Annales Iskola*” nagy középkorászai: *Jacques Le Goff*, *George Duby*, *Michael Foucault*, *Emmanuel Le Roy Ladurie* és *Marc Bloch* munkái.

Bizonyos kérdések azért kerültek részletezésre, mert vagy jelentősen meghatározták a vallási tanítások szemléletét vagy, mert a fogyatékoság társadalomtörténeti vonatkozásaival foglalkozó művek többsége későbbi jelentőségük miatt kiemeli őket.

A pedagógiai hermeneutika módszere és jelentősége a kutatásban

Már doktori kutatásomban is szükségesnek tartottam az elolvasott dolgok megértésére, a megértett szövegek helyes értelmezésére és pontos, szintén egyértelmű továbbadására vonatkozó pedagógiai hermeneutika fontosságát. *Helmut Danner* a pedagógiai hermeneutika értelmezését és fontosságát a pedagógiai kutatás olyan módszereként mutatta be, amelyet egyetlen neveléstudós sem nélkülözhet. (*Danner* 1998.; *Williams*, 2020. 16.)

Fontos szempont volt még az értelmezés reprodukálhatósága és általánosan értelmezhető volta. Tehát egy olyan keret létrehozása, amelyben nem egyedi esetek vizsgálata történik, hanem

² A Homo Debilis kutatási leírása és részletei ezen honlapon érhetők el: <https://www.homo-debilis.de/>

átfogó jelenségek magyarázatára tehettem kísérletet. (Szabolcs, 2004. 332-335.; Szabolcs, 2001. 23.; Musenberg, 2013. 11.)

Az előforduló önhivatkozások és visszautalások indoklása

Amikor a kereszténység ókori fogyatékoságtörténetét feldolgoztam, szükségszerűen bele kellett mélyednem a kései antikvitás évszázadaiban született filozófiai és teológiai tanításokba. Miként a középkor sem értelmezhető az ókor nélkül, úgy én sem tudtam teljes mértékben leválasztani egymásról a két kutatást.

Az értekezés szerkezete

Értekezésemet az általános módszertani alapvetéseken túl három nagy egységre osztottam.

Először a minden részletet ok-okozati összefüggési rendszerbe helyező filozófiai és teológiai magyarázatokat mutattam be, melynek kidolgozásában nagy segítségemre voltak teológiai és vallástudományi tanulmányaim.

A 4-5. évszázad határán *Szent Ágoston* évezredekre meghatározó alapját fektette le a test és a bűn kapcsolatának, ezzel a fogyatékosághoz való viszonyt megalkotó dogmává emelt teológiának is. *Aquinói Szent Tamás* újító eszmerendszere bár a 13. században részben feloldotta e nézeteket, az atavisztikus meggyőződéseken már csak hosszú századok és nagy nehézségek árán hatolhatott át a modern kori személyiségszemlélet emberképe.

Ez úgy függ össze közvetlenül a neveléstörténettel, hogy valójában a vallási tanítások alkották meg a középkori Európa kultúráját, mert a vallás, az egyház tanításai és ellenőrzése az emberek életének minden mozzanatát meghatározta. Betekintéssel bírt lelkük legrejtettebb zugaiba, és a megfélemlítés pszichológiájának alkalmazott pedagógiai módszereivel meghatározta gondolkodásukat, egyéniségüket, egymáshoz és a világhoz való viszonyukat. Tehát felépítettem a középkor fogyatékoságértelmezésének elméleti hátterét, amely a filozófiai és teológiai alapok elemzésén keresztül, a teremtett világ rendjének értelmezésén át vezet el az embervilág történetéig.

A következő fejezet a társadalom felépítését a fogyatékos személyek súlypontjával mutatja be. Itt főleg a szegénység és a kolduskultúra vált hangsúlyossá, e legkiszolgáltatottabb és legsérülékenyebb, ám jelentős lélekszámú csoport. A szegénység kérdésköre a középkorban nem csupán egzisztenciális probléma volt, hanem egy összetett, ideológiai, politikai, vallási, gazdasági, társadalmi, közbiztonsági és közegészségügyi kölcsönhatás, amely főleg a városokban a lakosság közel egyharmadát érintette.

E korszak hitvilága szerint a földi társadalom az isteni világrend leképezéseként e a mennyei szférákat mintázta a teremtet világban. Az ember pedig Isten akaratából létezhet és élhette evilági életét. E témát így középen helyeztem el a teológiai és filozófiai eszmerendszer, valamint az embervilág gyakorlati hétköznapijai között.

A harmadik nagy egység az előzőekben bemutatott szellemi kultúrában megvalósult és lassan változó embervilág. A középkor történelmének általános ismertetése helyett olyan tudományágak kutatásait mutattam be, amelyek – szolgálva a történeti áttekintés sokszempontú lehetőségét – részleteiben is hozzásegítenek e korszak jobb megértéséhez. Ilyenek a klimatikus viszonyok és az éghajlatváltozás, amelynek fontosságát az adta, hogy a technikai fejlettség akkori szintjén az embervilág kitettségének mértéke sokszorta nagyobb volt a mainál. Minden tekintetben meghatározta életlehetőségét, ezáltal kultúráját, technikáját, társadalmi rendszerét, gondolkodásmódját, egészségét, hitvilágát és még számos vonatkozást. Néhány egymást követő részben elemeztem még a középkor olyan vonatkozását, amire csak ritkán tekintünk a fogyatékoság kapcsolatában, pedig jelentős szerepet játszott és még ma is érezteti hatását kultúránkban. Ilyen a technikai fejlődés, az idő meghatározásának változása és ennek rövid-, illetve hosszútávú hatásai, vagy a munka értékének fejlődéstörténete a hivatás etikai magasságáig.

A kutatás keretei és határai

Nem foglalkoztam orvoslástörténeti kutatásokkal és kórháztörténettel sem, számomra a fogyatékos személy mint társadalmi szereplő volt a fontos és a társadalom, amely e személyt elfogadta vagy elutasította. Nem soroltam fel a középkor történetének megnevezhető fogyatékos alakjait, mert mindazok, akiknek nyoma maradhatott az írásos dokumentumokban, csak kis szegmensét képviselték e csoport egészének.

Értekezésem végén a jelentős számú szakirodalmat felsorakoztató jegyzék előtt még egy összefoglaló, elemző konklúzióval zártam kutatásomat.

IV. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A kutatás kérdésfeltevései

A történeti időben tovább haladva és folytatva 2017-es doktori kutatásom témáját, valamint megválaszolva az akkor felvázolt további kutatások lehetőségét, jelen értekezésemben arra kerestem a választ, hogy:

Mit jelentett a fogyatékoság a középkorban? – Bár röviden kitértem az akkor használatos fogalmak bemutatására, valójában a struktúrát kutattam.

Ezen belül megválaszolásra vártak olyan kérdések, mint:

Mit jelentett fogyatékosnak lenni az érintett személy számára? – Hogyan tudott beilleszkedni, hasznos tagja lenni a társadalomnak? Milyen lehetőségei voltak a különböző társadalmi rétegekben született személyeknek?

Mit jelentettek a fogyatékos személyek a társadalom számára? Hogyan tudta segíteni a közösség a rászoruló fogyatékos személyeket? Milyen esztétörténeti irányvonalak mentén jött létre és valósult meg a sérült személyek elfogadása vagy elutasítása?

Ehhez összetett módon kellett vizsgálnom Európa történetének ezt az ezer évét. Interdiszciplinárisan, holisztikus szemlélettel a kulturális, társadalmi, antropológiai, gazdasági, technikai, filozófiai, teológiai és még számos kérdéseket.

A kutatás eredményei

Átfogó módon, elsődleges kutatási kérdésként arra kerestem választ, hogy: *mit jelentett a fogyatékoság a középkorban.*

Először a fogalmat kellett meghatároznom, ami a *defectus* hibás, hiányos, sérült értelemben és a *monstrum*, amivel a középkori filozófusok a szokatlan testi felépítéssel született egyéneket és az ikreket egyaránt jelölték. Elhelyezve a társadalomban, főleg a szegények csoportjában találtam rá a sérültségre, ennek okán tisztáznom kellett, mit jelentett a szegénység, és ezen a csoporton belül hol helyezkedtek el a fogyatékos, sérült, beteg személyek. Az akkori higiéniai körülmények, orvoslástani lehetőségek és egyéb szociális lehetőségek és szolgáltatások hiányában könnyen válhatott valaki kirekesztetté, társadalmon kívülivé, vagy csak egyszerűen koldussá. A kirekesztettség a társadalom felső osztályaira is vonatkozott, de ez nem volt egyenlő a koldussá válással. Bár elfogadták a sérültség jelenségét, nem az undor vagy az utálat szintjén kezelték, hanem társítottak és egyre részletesebben kiépítettek hozzá egy olyan ideológiai magyarázatot, amely alkatot és jogalapot adott a megbélyegzésre. Ez pedig a bűn teológiája volt. Ennek értelmében mindazok, akik sérülten születtek, illetve életük során azzá váltak, valamiért Isten büntetését érdemelték ki, ennek pedig nem látták más okát, mint a bűnt. A személyesen elkövetett, a szülők általi és az áteredő bűnnel magyarázták a fogyatékoságot, a szerencsétlenséget, a sikertelenséget és számos negatív jelenséget, élethelyzetet. Ahogyan Isten büntetéseként értelmezték a természeti katasztrófákat és más ártó hatásokat is.

Az ember Isten teremtménye, így minden vétkével Istent, a teremtet és az isteni rendet sértette meg, az ellen vétett. Szélsőségekben értelmezték a világ történéseit, valamint az emberek

cselekedeteit egyaránt, és nem ok-okozati összefüggéseket kutattak, hanem egy eszmerendszer mentén – történetesen a bűn párhuzamán – állították fel elméleteiket, hozták meg ítéleteiket, és vonták le következtetéseiket. Mindezeket a hit fényében társadalmi tanításokká emelték, és világuk morális alapjává tették.

Magát az isteni büntetést és ennek testi-lelki megnyilvánulásainak összefüggését csak korunk teológiai újra értelmezései rendezték végérvényesen. A keresztény enkulturáció Újszövetséggel való kapcsolata mindvégig része volt ugyan a társadalmi tanítások rendszerének, értelmezései azonban sokat változtak, és napjainkra nyerhették végre vissza az eredeti tanítás értelmében megfogalmazott alapjukat.

Kutatásomból megállapítható, hogy Európában a keresztény középkor folyamán a fogyatékoság minden esetben egy stigma volt. Megbélyegzés, amelyet az adott lehetőségek és az alapvető társadalmi elégedettség növekedésével egyenes arányban elfogadóbban kezeltek. Azonban a nehézségek jelentkezésével, a lehetőségek romlásával és az általános szükség növekedésének mértékével párhuzamosan csökkenő tendenciával toleráltak. Bizonyos szélsőséges esetekben példastatuálás, esetleg nyilvános megfélemlítés jelleggel, vagy egyszerűen csak – megszabadulni akarván a vélt isteni büntetéstől – a fogyatékos személyeket kirekesztették, de akár el is pusztíthatták. Kétségtelenül ez utóbbira, ami a fogyatékos személyek inkvizíció és népharag általi elpusztítására vonatkozik – bár erősen feltételezhető a korszak mentalitástörténetét illetően –, kutatásomban nem tértem ki részletesen és nem igazoltam tényekkel bekövetkeztét.

„A lepra eltűnik ugyan s a leprás alakja szinte teljesen kitörlődik az emberek emlékezetéből, ám ezek a struktúrák érintetlenek maradnak. Két vagy három évszázaddal később a korábbihoz meglepően hasonló kirekesztése procedúrák jelennek meg, gyakran ugyanazokon a helyeken. Szegények, csavargók, elítéltek és „zavarodott fők” veszik át a bélpoklos szerepét, s látni fogjuk, miféle üdvösségre számítanak e kirekesztettségben ők maguk, illetve kirekesztőik. A formák gyökeresen új jelentéssel és egy teljesen megváltozott kultúrában élnek tovább, különösen, ami azt a szigorú választóvonalat illeti, mely egyszerre jelölt társadalmi kirekesztettséget és spirituális befogadást.” (Foucault, 2004.15-16.)

Részleteiben még választ kerestem olyan kérdésekre is, hogy: Mit jelentett fogyatékosnak lenni az érintett személy számára? – Hogyan tudott beilleszkedni, hasznos tagja lenni a társadalomnak? Milyen lehetőségei voltak a különböző társadalmi rétegekben született személyeknek?

A középkori keresztény Európában a fogyatékoság egyértelműen egy kiszolgáltatott élethelyzetet eredményezett, akkor is, ha valaki uralkodó, az egyházi vagy világi arisztokrácia nagy hatalmú tagja és akkor is, ha csak egy szegény ember volt. Minden szintnek megvoltak a maga veszélyei és nehézségei, akár sérülten születésről, akár élethelyzeti fogyatékoságról, akár komoly betegségről és/vagy fogyatékosná válásról beszélünk. A megbélyegzés, az atavisztikus félelem és a társadalmi tanítások mentén rögzült általános gondolkodási minták hatására a kor embere nem tudott semlegesen tekinteni a fogyatékos személyekre. Így létüket és létük lehetőségét mindenkor a kiszolgáltatottság és az ezzel járó bizonytalanság jellemezte. Természetesen mindig voltak kivételek, esetleg az írott források meg is emlékeznek róluk, azonban nem a társadalmi részvétel, az elfogadás, a megbecsülés és kvázi normál, vagy normálisnak nevezhető életvitel volt a jellemző. Az arisztokrácia sérült tagjai számára meg tudott teremteni a család egy élhetőbbnek látszó lehetőséget, a kevésbé gazdag leányokat és fiúkat sérültségük okán a szerzetesi közösségek gondjaira bízta, a szegényeknek pedig nem volt más választásuk, mint a koldulás. Talán a paraszti életvitel keretében volt lehetőség rá, hogy a nem súlyos, illetve nem halmozottan súlyos sérültséggel rendelkező személyek is tehetségük és képességük szerint részt vállaljanak a közösség életében.

A fogyatékos személyek lehetőségeiről szólva említést kell tenni a korszak higiéniai és egészségügyi fejlettségének szintjéről, amely szintén nem teremtett támogató közeget a legalapvetőbb betegségek és sérülések egyszerű és gyors gyógyulásához sem.

Mit jelentettek a fogyatékos személyek a társadalom számára? Hogyan tudta segíteni a közösség a rászoruló fogyatékos személyeket? Milyen eszmétörténeti irányvonalak mentén jött létre és valósult meg a sérült személyek elfogadása vagy elutasítása?

A társadalom nem tett valós különbséget, illetve nem vont határt a szegény és tehetetlen, valamint a fogyatékos, sérült, beteg és ennek okán segítségre szoruló személyek között. Egyszerűen a szegények kategóriájába soroltak mindenkit és alamizsnával igyekeztek segíteni mindennapi fennmaradásukat. Tették ezt a segítség valós jószándéka és a segítségnyújtás saját magukra visszaszálló kegyes cselekedetének fényében, az isteni parancsolatok és a saját bűnük büntetésének túlvilági mérséklése érdekében.

Oly sokszor leírtam már e kutatásban, mégsem győzőm hangsúlyozni a vélt és valós bűnök, szintén vélt és valós büntetésének részletesen kidolgozott teológiai és filozófiai rendszerét. Ennek kikerülhetetlen fontosságát és a Biblia tanításaival ellentmondó elméletét. A bűnt fertőzőnek tartották, ezért féltek a bűn hordozóitól is.

Bár az emberek alapvetően egymásra voltak utalva a középkori gazdasági és társadalmi struktúrákban, a félelmeiket fenntartó társadalmi tanítások nagyban meghatározták az

egymáshoz és a világhoz való viszonyt. Elsődleges és mindennek alapja az Istenhez való viszonyulás, a teremtettség feltétlen alázata kellett legyen a Teremtővel és annak földi képviselőivel, az egyházzal szemben. Csak és kizárólag ez után következhetett és nyerhetett jelentőséget az embertársakhoz, azaz felebarátokhoz, és csak a bűn határán jelenhetett meg az önmagukhoz való bármilyen viszonyulás.

Legvégül még egy rövid összehasonlító, elemző fejezetben kitértem az adatok általánosíthatóságának igazolásként a középkor és a tömeglélektan párhuzamára.

V. VÁLOGATÁS AZ ÉRTEKEZÉSBEN FELHASZNÁLT LEGFONTASABB SZAKIRODALOMAK KÖZÜL

Aqinói, Tamás (német fordítás 1886-1892): *Summe der Theologie*. In: Bibliothek der Kirchengväter. Universität Freiburg, Theologische Fakultät, Freiburg, Németország <https://bkv.unifr.ch/de/works/sth/versions/summe-der-theologie>. Utolsó megtekintés: 2023.12.21.

Behringer, Wolfgang (2017): *A klíma kultúrtörténete – A jégkorszaktól a globális felmelegedésig*. Corvina Kiadó, Budapest

Berzsenyi Emese (2017): *A fogyatékos személyek nevelésének története interkulturális megközelítésben, az ábrahám vallások – a zsidóság, a kereszténység és az iszlám – szent könyveiben megfogalmazott tanítások tükrében*. Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Doktori Iskola Pedagógia-történeti Doktori Program https://ppk.elte.hu/file/berzsenyi_emese_disszertacio.pdf

Berzsenyi Emese (2020a): *Kiválasztott vagy megbélyegzett? – Tanítások a fogyatékosokról: a zsidóság, a kereszténység és az iszlám szent könyvei szerint*. Eötvös József Kiadó, Budapest.

Berzsenyi Emese (2022): *A hivatás és a megváltásra való isteni meghívás filozófiája a nyugat esztétikájában, avagy a munka szentsége és a világ rendje*. In: Benedek András (szerk.): Szakképzéspedagógiai Tudományos Közlemények 3. 2022/1. BME GTK Műszaki Pedagógia Tanszék, Budapest. pp. 15-23.

Biblia: a Római Katolikus Egyház Biblia fordítása, Szent István Társulat
URL: <https://szentiras.hu/SZIT>. Utolsó megtekintés: 2023.12.30.

Bloch, Marc (1974): *A történelem védelmében*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bloch, Marc (1996): *A történész mestersége*, Osiris Kiadó, Budapest

Bloch, Marc (2005): *Gyógyító királyok*, Osiris Kiadó, Budapest

Borst, Arno (2004): *Lebensformen im Mittelalter*. Nikol Verlagsgesellschaft, Hamburg, Németország.

- Bösl, Elisabeth – Klein, Anne – Waldschmidt, Anne (2010): *Disability History: Einleitung*. In: Bösl, Elisabeth – Klein, Anne – Waldschmidt, Anne (szerk.): *Disability History – Konstruktionen von Behinderung in der Geschichte: Die Einführung*. Transcript Verlag, Bielefeld. pp. 7-10.
- Cloerkes, Günther (2007): *Soziologie der Behinderten – Eine Einführung*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- Csorba Csaba (2016): *A középkor (476–1492)*. In: Salamon Konrád (szerk.): *Világtörténet*. Akadémiai Kiadó, Budapest - online kiadás 5.2.2.-
https://mersz.hu/hivatkozas/vitort_sec2_5_2_2/#vitort_sec2_5_2_2, Letöltés: 2023.07.26.
- Danner, Helmut (1998): *Methoden geisteswissenschaftlicher Pädagogik – Einführung in Hermeneutik, Phänomenologie und Dialektik*. Ernst Reinhardt Verlag, München.
- Deák, Viktoria Hedvig (2014): *Consilia Sapientis Amici: Saint Thomas Aquinas on the Foundation of the Evangelical Counsels in Theological Anthropology*. Tesi Gregoriana: Serie Teologia 207, Editrice Pontificia Università Gregoriana Róma, Olaszország.
- Dinzelbacher, Peter (1996): *Angst im Mittelalter – Teufels-, Todes- und Gotteserfahrung: Mentalitätsgeschichte und Ikonographie*. Schöningh Verlag, Paderborn, Németország.
- Disabled World (2010): *Models of Disability – Types and Definitions*. Disabled World.
<https://www.disabled-world.com/definitions/disability-models.php>. Utolsó megtekintés: 2023.10.17.
- Duby, Georges (1978): *Emberék és struktúrák a középkorban*. Magvető Kiadó, Budapest
- Duby, Georges (1984): *A katedrálisok kora, művészet és társadalom 980-1420*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Eckhart, Mester (magyar fordítás 2010): *Az értelem fénye*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Eco, Umberto (1987): *Dreaming of the Middle Ages*. In: Umberto Eco (szerk.): *Faith in Fakes. Travels in Hyperreality*, W. Weaver, London, pp. 61-72.
- Eco, Umberto (2007a): *A rútság története*. Európa Kiadó, Budapest.
- Eco, Umberto (2007b): *Művészet és szépség a középkori esztétikában*. Európa könyvkiadó, Budapest.
- Egen, Christoph (2020): *Was ist Behinderung? – Abwertung und Ausgrenzung von Menschen mit Funktionseinschränkungen vom Mittelalter bis zur Postmoderne*. Transcript Verlag, Bielefeld, Németország
- Foucault, Michael (2004): *A bolondság története a klasszicizmus korában*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Falus Iván (2004b): *A pedagógiai kutatás metodológiai kérdései*. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. pp. 9–33.
- Frost, Gloria (2020): *Medieval Aristotelians on Congenital Disabilities and Their Early Modern Critics*. In: Williams, Scott M. (szerk.): *Disability in Medieval Christian Philosophy and Theology*. Routledge, New York, USA. pp. 52-79.

- Gehlen, Arnold (1974): *Anthropologische Forschung. Zur Selbstbegegnung und Selbstentdeckung des Menschen*. Rowohlt Verlag, Hamburg, Németország.
- Giesswein Sándor (1929): *Társadalmi problémák és keresztény világnézet*. Apostoli Könyvkiadó, Budapest.
- Gilson, Étienne (2015): *A középkori filozófia története*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Girard, René (2013): *Láttam a sátánt, mint villámlást lehullani az égből – A kereszténység kritikai apológiája*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- František, Graus (1981): *Randgruppen der städtischen Gesellschaft im Spätmittelalter*. In: Zeitschrift für Historische Forschung **Vol. 8, No. 4**, Duncker & Humblot GmbH. Berlin-Charlottenburg, Németország. pp. 385-437.
- Huizinga, Johan (1996): *A középkor alkonya*. Európa Kiadó, Budapest.
- Jordan, William Chester (1996): *The great famine, Northern Europe in the early Fourteenth century*. University Press, Princeton, USA
- Keil, Annelie (2009): »Homo debilis«. Behinderte – Kranke – Versehrte in der Gesellschaft des Mittelalters. Grußwort zur Tagung 26.09.2007. In: Nolte, Cordula (Hg.): Homo debilis. Behinderte – Kranke – Versehrte in der Gesellschaft des Mittelalters. Affalterbach, Németország, pp. 11-14.
- Klanczay Gábor (1996): *Utószó*. In: Huizinga, Johan: A középkor alkonya. Európa Kiadó, Budapest. pp. 269-287.
- Könczei György – Hernádi Ilona (2011): *A fogyatékoságtudomány főfogalma és annak változásai – Hipotetikus kísérlet rekonstrukcióra*. Budapest, ELTE BGGYTK, (Kézirat)
URL: http://j1.wplanet.hu/attachments/102_K%C3%B6nczei-Hern%C3%A1di_fogyatekossag_fogalom.pdf. Letöltési idő: 2014.03.05.
- Kron, Friedrich W. (2000): *Pedagógia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kun Enikő (2004): *A „fekete halál” és kísérőjelenségei*. In: Történeti tanulmányok **XII**. Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa, Debrecen, pp. 167-186.
https://epa.oszk.hu/03200/03254/00023/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2004_12_167-186.pdf. Letöltési idő: 2023.09.05.
- Le Goff, Jacques (1979): *Értelmiség a középkorban*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Le Goff, Jacques (1987): *Für ein anderes Mittelalter. Zeit, Arbeit und Kultur im Europa des 5-15. Jahrhunderts*. Drumlin-Verlag, Weingarten, Németország
- Le Goff, Jacques (1991): *Die Geburt des Fegefeuers: Vom Wandel des Weltbildes im Mittelalter*. DTV Klett Cotta, München, Németország. ISBN: 3423045329
- Le Goff, Jacques (2005): *Előszó a „Gyógyító királyokhoz”*. In: Bloch M.: Gyógyító királyok, Osiris Kiadó, Budapest. 11–46.
- Le Goff, Jacques (2008): *Európa születése a középkorban*. Atlantisz kiadó, Budapest.
- Le Roy Ladurie, Emmanuel (1971): *Times of feast, times of famine: a history of climate since the year 1000*. Doubleday and Company Inc., Garden City - New York, USA

- Le Roy Ladurie, Emmanuel (1997): *Montaillou, egy okszitán falu életrajza (1294-1324)*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Magyar Adél (2017): *Az értelmi fogyatékos gyerekekről és felnőttekről alkotott mentális kép alakulása – az elzáró, gyógyító és fejlesztő intézményrendszer történetének tükrében – A kezdetektől a 19. század végéig*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola. Letöltési idő: 2019.01.21.
<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16344/magyar-adel-phd-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Meier, Frank (2005): *Gaukler, Dirnen, Rattenfänger – Außenseiter im Mittelalter*. Thorbecke Verlag, Ostfildern, Németország.
- Metzler, Irina (2006): *Disability in Medieval Europe: Thinking about Physical Impairment during the High Middle Ages*, Routledge, New York, USA.
- Metzler, Irina (2013a): *A Social History of Disability in the Middle Ages - Cultural Considerations of Physical Impairment*, Routledge, New York, USA.
- Metzler, Irina (2013b): *Behinderte Menschen im Mittelalter: Momente der Alltagsgeschichte zwischen Bedürftigkeit und Misstrauen*. In: Nolte, Cordula (herg.): *Phänomene der „Behinderung“ im Alltag – Bausteine zu einer Disability History der Vormoderne*. Didymos Verlag, Affalterbach, Németország pp. 79-98.
- Mezey Barna (2009): *A szegénység kezelésének rendészeti lehetőségei a középkorban*. In: Gaál Gyula, Hautzinger Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a „Rendészet kultúrája – kulturált rendészet” c. konferenciáról*. Pécs, 2009, Pécsi Határőr Tudományos Közlemények 10., pp. 115-134.
- Minois, Georges (2012): *A pokol története*. Atlantisz, Budapest.
- Musenber, Oliver (2013): *Kultur–Geschichte–Behinderung: Zur Einleitung*. In: Musenber, O. (Szerk.): *Kultur–Geschichte–Behinderung, Die kulturwissenschaftliche Historisierung von Behinderung*. Ahtena Verlag, Oberhausen. pp. 11–25.
- Nolte, Cordula (2009): *Homo debilis / Behinderte - Kranke - Versehrte in der Gesellschaft des Mittelalters*. Didymos-Verlag, Affalterbach, Németország
- Nolte, Cordula (2013): *Phänomene der „Behinderung“ im Alltag – Bausteine zu einer Disability History der Vormoderne*. Didymos Verlag, Affalterbach, Németország
- Nolte, Cordula – Frohne, Bianca – Halle, Uta – Kerth, Sonja (2017): *Dis/Ability History der Vormoderne. Ein Handbuch premodern Dis/Ability History a Companion*. Didymos-Verlag, Affalterbach, Németország
- Nóvik Attila (2013): *A neveléstörténet helyzete a felsőoktatásban*. In: Baska, Hegedűs és Nóvik (szerk.): *A neveléstörténet változó arcai – A múlt értékei, a jelen kihívásai és a jövő*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 9–16.
- Oexle, Otto Gerhard (1981): *Armut und Armenfürsorge um 1200. – Ein Beitrag zum Verständnis der freiwilligen Armut bei Elisabeth von Thüringen*. Jan Thorbecke Verlag, Sigmaringen,

- Németország. pp. 77-100. Letöltés: 2023.06.21. <https://www.mgh-bibliothek.de/dokumente/a/a149672.pdf>
- Pappné Vancsó Judit (2014): *Éghajlatváltozás és emberi alkalmazkodás a középkori meleg időkben – a sikeres alkalmazkodás attribútumai*. Földrajzi Közlemények **138/2**. pp. 107–121. Magyar Földrajzi Társaság, Budapest. Letöltés: 2023.07.30.
https://www.foldrajzitarsasag.hu/downloads/foldrajzi_kozlemenyek_2014_138_evf_2_szam.pdf
- Power, Eileen (1922): *Medieval English Nunneries, c. 1275 to 1535*. Cambridge at the University Press, Cambridge, Nagy-Britannia. Letöltés: 2023.10.17.
<https://ia802602.us.archive.org/13/items/medievalenglishn00poweuoft/medievalenglishn00poweuoft.pdf>
- Rahner, Karl – Vorgrimler, Herbert (1980): *Teológiai kishoztár*. Szent István társulat, Budapest.
- Rácz András – Pásztor Miklós (2013): *Magyar Katolikus Lexikon kísérleti internetes változata*. Utolsó megtekintés: 2023.12.28. <http://lexikon.katolikus.hu/>
- Sailmann, Gerald (2018): *Der Beruf - Eine Begriffsgeschichte*. Transcript Verlag, Bielefeld
- Sierck, Udo (2018): *Widerspenstig, eigensinnig, unbequem – Die unbekannte Geschichte behinderter Menschen*. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, Németország.
- Simon Ferenc (1999): *Az erkölcsi értékeszme története*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém.
- Slotemaker, John T. (2020): *The Imago Dei/Trinitatis and Disabled Persons The Limitations of Intellectualism in Late Medieval Theology*. In: Williams, Scott M. (szerk.): *Disability in Medieval Christian Philosophy and Theology*. Routledge, New York, USA. pp. 109-133.
- Stiker, Henri-Jacques (1999): *A History of Disability*. The University of Michigan Press, Michigan, USA
- Szabolcs Éva (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Szabolcs Éva (2004): *Tartalomelemzés*. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 330–339.
- Szagun, Anna-Katharina (1983): *Behinderung – Ein gesellschaftliches, theologisches und pädagogisches Problem*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Timpe, Kevin (2020): *Plurality in Medieval Concepts of Disability*. In: Williams, Scott M. (szerk.): *Disability in Medieval Christian Philosophy and Theology*. Routledge, New York, USA. pp. 25-48.
- Torrell, Jean-Pierre O.P. (2007): *Aquinói Szent Tamás élete és műve*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Weber, Max (1995): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Sorozat: A társadalomtudomány klasszikusai. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest
- Wheatley, Edward (2010): *Stumbling Blocks Before the Blind – Medieval Constructions of a Disability*. University of Michigan Press, Michigan, USA

- Williams, Scott M. (2020): *Disability in Medieval Christian Philosophy and Theology*. Routledge, New York, USA.
- Zsinka László (2014): *A középkori nevelés története*. In: Gloviczki Zoltán és Zsinka László (szerk.): *Nevelés és iskola az antik és középkori Európában*. Attraktor Kiadó, Budapest. pp. 101-282.